

KREŠIMIR ZIBORSKI

LENJINOV DOPRINOS TEORIJI SVJETSKOG TRŽIŠTA

U Lenjinovu radu na području ekonomske teorije do Oktobarske revolucije mogu se zapaziti dva razdoblja stvaranja. U prvom Lenjin je bio zaokupljen obračunom s ruskim ekonomistima »narodnjacima«, koji su svoje nadahnuće crpili dobrim dijelom iz djela Sismondija, kao i s krugom Marxovih tumača kao što su legalni marksisti. Odatle je proizašao niz radova što su napisani i u većem dijelu objavljeni u toku zadnjeg desetljeća XIX. stoljeća, točnije od godine 1893. do 1901.¹ Bez obzira na činjenicu da je potkraj prošlog stoljeća Lenjin prvenstveno angažiran u nepokolebljivoj obrani Marxova tumačenja cjelokupne društvene reprodukcije, u polemikama, raspravama kao i u svojoj knjizi *Razvitak kapitalizma u Rusiji*, kojom je okrunjeno to razdoblje Lenjinova doprinosa teoriji svjetskog tržišta dragocjen nusprodukt Lenjinove misli o tržištu uopće i razvoju robno-novčanog prometa do svjetskog tržišta posebno.

Kao plod drugog razdoblja svojih ekonomskih istraživanja Lenjin je gotovo neposredno uoči sovjetske oktobarske revolucije godine 1917. objelodanio svoju najbolju ekonomsku studiju *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma*.

U radovima iz prvog razdoblja Lenjin je svoje snage usmjerio na obranu i ispravno tumačenje Marxova učenja, pa se na taj način predstavio među ekonomskim teoretičarima s kraja prošlog stoljeća kao ortodokсни Marxov sljedbenik. Pred prvi svjetski imperijalistički rat Lenjin je međutim napustio nacionalni okvir u kojem se tradicionalno razvijalo istraživanje cjelokupnog procesa društvene reprodukcije, da bi vlastitu ekonomsku analizu razvitka kapitalizma u vremenu nakon Marxa, odnosno u svom vlastitom vremenu, smjestio u svjetski prostor.

Po Lenjinu glavna zadaća njegove knjige *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma* bila je — »pokazati ... kakva je bila zaključna slika svjetskog kapitalističkog gospodarstva, u njegovim međunarodnim međusobnim odnosima, početkom XX. stoljeća, uoči prvog svjetskog imperijalističkog rata»².

¹ Godine 1893. Lenjin je svoje poimanje pitanja tržišta počeo s radom *povodom takozvanog pitanja tržišta*, a zaključio je to razdoblje godine 1901. s radom *Unutrašnji pregled*.

² Lenjin: *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma*, Moskva, 1946, hrvatsko izdanje, Predgovor francuskom i njemačkom izdanju«, str. 5.

Mondijalna orijentacija Lenjinove ekonomske analize donijela je dakako u marksističkom poimanju svjetskog tržišta cio niz originalnih, osuvremenjenih distinkcija, formula, priloga teoretskoj valorizaciji određenih otvorenih pitanja međunarodnih ekonomskih odnosa, napose problematike međunarodne trgovine. No i nakon objavljivanja tog djela marksistička ekonomska teorija ostala je i dalje bez cjelovite, zasebne obrade svjetskog tržišta.

Koji su tome razlozi?

Čini se da osnovni razlog treba tražiti u ortodokсноj vjernosti koju je s početka Lenjin pokazao prema Marxovu ekonomskom učenju. Iz osnove koje je pružila teorija prirodnog nacionalnog gospodarskog poretka Quesnaya, preko građanskih klasnika unesena je u Marxovu teoriju reprodukcije i prometa cjelokupnog društvenog kapitala pretpostavka o ekvivalentnoj razmjeni kao apstrakcija po kojoj se ekonomska analiza razvija uz isključenje vanjske trgovine. Suprotstavljajući se najprije ruskim ekonomistima romantičarima, a poslije predstavnicima Kautskyjeve njemačke marksističke škole, koji su kao izlaz iz teškoća realizacije unutar razvijene kapitalističke nacionalne privrede, upravo zbog potrebe proširenja proizvodnje, isticali nužnost vanjske trgovine, Lenjin je striktno i beskompromisno, u određenom smislu i doslovce, ostao uz Marxovu cjelovitu koncepciju teorije reprodukcije. Svjestan idealnoteoretskog, apstraktnog značenja Marxove teorije društvene reprodukcije, on je u borbi protiv svih koji su pokušavali da mijenjaju ili dopunjuju tu stožernu i trajnu Marxovu teoretsku shemu dokazivao ispravnost, potpunost i dosljednost s kojom je ona zasnovana. S obzirom na važnost koja je, premda samo kao pretpostavka, u Marxovim, pa tako i Lenjinovim ekonomskim radovima pridavana teoriji reprodukcije, nacionalni autarkični okvir, odnosno apstrakcija vanjskotrgovinskih odnosa imala je nesumnjiv utjecaj na izostanak ozbiljnije, cjelovite razrade teorije međunarodne trgovine u djelima klasika marksizma.

Činjenica je da Marx, a po uzoru na nj i Lenjin, smatra teoriju reprodukcije i teoriju realizacije³ bitnim za analizu robnonovčane privrede kao i za razumijevanje zakona kretanja društva. Takvoj valorizaciji odgovara i prostor koji je tim pitanjima dan u Marxovim i Lenjinovim, osobito ranim, ekonomskim radovima. Nasuprot tim i drugim pitanjima, koja su tretirana kao krućijalna, u marksističkoj se ekonomskoj doktrini teoriji vanjske trgovine, odnosno kompleksu svjetskog tržišta pridaje sporedno mjesto. Ta su pitanja uvelike zanemarena, kao nevažna za temeljnu motivaciju i po njoj određena ekonomskoteoretska istraživanja klasika marksista.

Teoriji tržišta Lenjin pridaje historijsko značenje. Za njega je tržište historijska kategorija. Prvobitna zajednica, kao ni besklasno društvo budućnosti, po Lenjinu ne poznaju trgovinu. Još godine 1916. Lenjin je pretpostavljao da u socijalizmu neće biti robnonovčane, trgovinske razmjene⁴.

U razdoblju dugotrajne polemike koju je vodio s ekonomistima suvremenicima koji su iz stvarnih teškoća realizacije u kapitalističkoj nacionalnoj pri-

³ Kod Lenjina razlikovanje ovih dvaju teorija i njihove povezanosti nije na svim mjestima i u dovoljnoj mjeri izoštreno.

⁴ V. I. Lenjin: *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma*, str. 45, implicite.

vredi vidjeti izlaz upravo u vanjskoj trgovini⁵, Lenjin je ponavljao da »konkretno, historijsko« pitanje vanjskog tržišta nema nikakve veze s »apstraktnim, teorijskim« pitanjem realizacije.

Osim na slabim mjestima, do kojih je moglo doći u polemičkoj atmosferi⁶, što danas možemo zanemariti, Lenjin je u svom ukupnom djelu opetovao inzistirao na razlikovanju idealne, teoretske sfere, u kojoj je zasnovana znanstvena shema Marxove teorije reprodukcije, od pitanja koja imaju historijsko značenje, kao što je problematika povijesnih uvjeta razvitka kapitalizma u određenoj zemlji i u određeno vrijeme.

Lenjin ipak podcjenjuje pitanje vanjske trgovine i vanjskog tržišta kad tvrdi da je ono isključivo historijsko, pa da se i odnosi na konkretne uvjete razvitka kapitalizma » u ovoj ili drugoj zemlji, u ovoj ili drugoj epohi«⁷. Taj se problem zaista može tako tretirati i u stvarnosti se najčešće tako i čini, ali, dokle god postoje u robnonovčanoj razvijenoj privrednoj strukturi kapitalizma i socijalizma državne nacionalne i višenacionalne tvorevine, te naddržavne, na svjetskom planu suprotstavljene regionalne integracije, dotle se pitanje reprodukcije cjelokupnog društvenog kapitala, kao i pitanje robnonovčane realizacije, može uzeti i kao historijsko, dakle ne vječno, i kao idealno, apstraktno-teoretsko pitanje — kao pitanje teorije vanjske trgovine — ne samo za pojedinu zemlju u određenoj epohi robnonovčane privrede, nego za bilo koju zemlju, u bilo koje vrijeme dok opstoji robnonovčana privreda. U svome suprotstavljanju teorije reprodukcije i realizacije kao idealnoteoretskog, apstraktnog, ili, da ne bude zabune, nehistorijskog pitanja — teoriji međunarodnog tržišta kao historijskog pitanja, Lenjin ne bi podcijenio posljednje, kad bi na prvo mjesto stavio reprodukciju uopće i realizaciju shvaćenu kao društvenu potvrdu određene proizvodnje uopće. To bi onda bile vječne, nehistorijske kategorije, dok trgovinu stvarno ne možemo pojmiti drukčije nego kao historijsku kategoriju.

Da li zbog razine na kojoj se nalazila Carska Rusija potkraj XIX. stoljeća i pod utjecajem golemog prostora koji je obuhvaćala, ili, možda uz to, pod dojmom Marxove teorije društvene reprodukcije i prometa cjelokupnog društvenog kapitala, Lenjin je u svom najopsežnijem djelu iz razdoblja vlastitog identificiranja s Marxovim opusom, razmatrajući kapitalistički razvitak određene zemlje u određenoj epohi, doduše, uistinu uzeo u razmatranje razvitak tržišta, ali je i tu, naglašavajući to izrijeком, usredotočio svoju analizu

⁵ Ovdje namjerno izostavljamo druge mogućnosti izlaza iz teškoća realizacije — eksploataciju dokapitalističkih manje razvijenih inozemnih teritorija kolonijalnom trgovinom i drugim metodama, potrebu »trećih lica«, povećanje potrošnje masa, njihova standarda, kupovne moći, itd., na koje se ukazivalo.

⁶ Struve: »Stvar je u tome, što se *realno*, proširivanje kapitalističke proizvodnje uopšte ne odigrava u onoj idealnoj ili izolovanoj, kapitalističkoj državi koju pretpostavlja Bulgakov i koja je, po njegovoj pretpostavci sama sebi dovoljna, već se odigrava na areni svetske privrede, gde se sukobljavaju najrazličitiji stupnjevi ekonomske razvijenosti i razne forme privrednog života«.

Lenjin komentira ove riječi: »Prigovor g. Struvea svodi se, dakle, na to da se realizacija u *stvarnosti* ne vrši u izolovanoj, autarhičnoj kapitalističkoj državi već, na areni svetske privrede, to jest izvozom proizvoda u druge zemlje. Lako je uvideti da je taj prigovor zasnovan na grešci.« V. I. Lenjin: *Još o pitanju teorije realizacije, Izabrana dela*, tom III, Kultura, Beograd, 1960, str. 174.

⁷ V. I. Lenjin: *Još o pitanju teorije realizacije*, str. 175.

na stvaranje *unutrašnjeg* tržišta. Kako je pitanje realizacije poistovjetio s problematikom reprodukcije, Lenjin u tom djelu izjednačuje pitanje realizacije proizvoda u kapitalističkom društvu s teorijom unutrašnjeg tržišta⁸.

Kao i kod Marxa, i u Lenjinovim je ekonomskim djelima izostala zasebna, cjelovita obrada teorije svjetskog tržišta, no Lenjin je do Oktobra, kao i u vrijeme svog kasnijeg angažmana u rješavanju realnih pitanja privrednog opstanka i razvitka mlade socijalističke zemlje nakon pobjede proleTERSKE revolucije (ovdje se misli prvenstveno na njegovu koncepciju odnosa sovjetske privrede s inozemstvom sadržane u NEP-u), ostavio za marksističku teoriju svjetskog tržišta toliko opsežnu i dragocijenu znanstvenu građu da s pravom govorimo o originalnom Lenjinovu doprinosu marksističkom poimanju sovjetskog tržišta⁹.

Pogledom u Lenjinove ekonomske radove pisane do Oktobra dolazimo do zaključka da se sve važnije piščeve misli što se odnose na trgovinu uopće, na vanjsku, međunarodnu i svjetsku trgovinu, odnosno tržište, posebno, mogu svrstati s obzirom na njihovo teoretsko i praktično značenje u tri grupe.

1) Prvo što primjećujemo, to je niz jasnih, oštih i egzaktnih distinkcija kojima se prvak ruske marksističke misli, odličan poznavalac monopolnog (financijskog, magnetskog) međunarodnog kapitalizma, te teoretičar i vođa revolucije i prvobitne prakse sovjetskog socijalizma, uza sav svoj svestrani angažman, kvalificirao i u ovom specifičnom području ekonomske teorije. To je područje kojega je obrada i u djelima njegova velikog učitelja Marxa ostala manjkava.

2) Najveći dio fragmenata Lenjinovih razmatranja o pitanju koje nas ovdje interesira mogli bismo sabrati u drugu grupu. Taj skup isječaka Lenjinove ekonomske misli zapravo je povezana, koherentna ideja koja predstavlja originalni prilog marksističkoj teoriji svjetskog tržišta. Tu je sa znanstveno-teoretskog stajališta prvorazredni Lenjinov doprinos istraživanju evolucije trgovine od primitivne trgovinske razmjene do stvaranja svjetskog tržišta.

3) Ništa manje zanimanje nije do dana današnjeg snašlo ni ona Lenjinova nastojanja, poglede i rješenja kojima je, posebno u okviru NEP-a, izgrađivao koncepciju ekonomskih odnosa manje razvijene socijalističke privrede s razvijenijim kapitalističkim svijetom. Premda ova pitanja imaju uže historijsko značenje, ona su aktualna i danas u vrijeme traganja za optimalnim oblicima otvaranja još uvijek relativno zatvorenih socijalističkih nacionalnih privreda.¹⁰

Razlikovanje između unutrašnje i vanjske trgovine, koje bi na prvi pogled trebalo biti bitno kod svakog istraživanja teorije svjetskog tržišta, pa tako i za Lenjinovu misao o tome, koliko je do krajnosti izoštravano u Lenjinovim obračunima sa suvremenima (u obrani Marxove teorije reprodukcije cjelokupnog društvenog kapitala), toliko je u stvari potpuno sporedno kad se radi o sadržaju Lenjinova glavnog apstraktnoteoretskog priloga teoriji svjetskog trži-

⁸ V. I. Lenjin: *Razvitak kapitalizma u Rusiji*, Kultura, Beograd 1958, str. 22.

⁹ Prvi rad koji je u jugoslavenskoj ekonomskoj literaturi posvećen tom pitanju je članak dra. Bogdana Čosića — donesen pod naslovom *Svjetsko tržište u radovima V. I. Lenjina*, »*Ekonomist*«, Zagreb, 2/1968, str. 433—443.

¹⁰ Analizirajući značenje NEP-a uopće, to pitanje kod nas dotiče dr. Zvonimir Baletić u svom referatu *Lenjin i N. E. P.* podnesenom na simpoziju u povodu stogodišnjice Lenjinova rođenja koji je održan u Zagrebu, u svibnju 1970.

šta. Za teoriju trgovinske razmjene, onu na najvišem mogućem stupnju apstrakcije, koju je Lenjin promicao bez obzira na svoje izjave o značenju tog pitanja, odlučan je, nasuprot svakom površnom pogledu, Lenjinov odnos prema tradicionalnoj distinkciji unutrašnje i vanjske trgovine preuzet od Bulgakova. Po tom stavu za kapitalističku se proizvodnju ne može ustanoviti nikakva principijelna razlika između unutrašnjeg i vanjskog tržišta. Carinske ili političke granice su vrlo često potpuno nepodesan kriterij za tu podjelu. Pri analizi pitanja o kapitalizmu na najvišoj razini apstrakcije proizlazi da se ne treba zaustavljati pred ovom u strogo teoretskom pogledu neodrživom podjelom.¹¹

U promatranju Lenjinovih misli o svjetskom tržištu prvenstveno se služimo takvim sveobuhvatnim pogledom. Takav oslonac u istraživanju čini se najsvrsishodnijim s obzirom na to da se Lenjin ne primiće pitanju svjetskog tržišta istraživanjem specifičnih zakonitosti vanjskotrgovinske razmjene, nego sukcesivnom analizom razvoja robne razmjene od njezinih primitivnih oblika preko razvijenijih forma ostvarivanja robnog prometa do vizije stvaranja perfektnog, potpuno razvijenog svjetskog tržišta i njegova konačnog nestanka. Smrt tržištu Lenjin predviđa s krajem funkcioniranja društva progresa s anarhijom, nakon čega treba slijediti društvo progresa bez anarhije.

Može se uzeti da je za Lenjinov doprinos izgradnji marksističkog pogleda na međunarodnu trgovinu od stožernog značenja njegovo općenito shvaćanje pojma tržišta. Pod tržištem uopće Lenjin podrazumijeva imanentni, ali i relativno osebujni fenomen procesa robnonovčane privrede. Ono je funkcija robne privrede. Jedinствена основа obaju procesa je društvena podjela rada, shvaćena kao stvaranje samostalnih proizvodnih grana, koje međusobno razmjenjuju proizvode.¹²

Tržište se javlja tamo i utoliko gdje se i ukoliko javlja društvena podjela rada i robna proizvodnja. Veličina tržišta neraskidivo je povezana sa stupnjem specijalizacije društvenog rada.¹³

Atributom historijske kategorije egzistenciji su tržišta uopće određene granice u vremenu. Razvitak tržišta ostaje međutim još uvijek idealno i stvarno neograničen (ovdje u smislu intenziteta razvitka procesa podruštvovljenja proizvodnje), kao i s obzirom na planetarni prostor. »Granice razvitka tržišta u kapitalističkom društvu određuju se granicama specijalizacije društvenog rada. A ta je specijalizacija, baš po svojoj suštini, beskonačna — isto tako kao i razvitak tehnike.«¹⁴

Lenjinovo tumačenje nužnosti vanjskog tržišta nije ništa drugo do ukazivanje na proširenje tržišta uopće. Odgovore na pitanja o vanjskom tržištu on traži ispitivanjem povijesti razvitka robnog prometa i cjelokupnog procesa razvitka robne privrede. Lenjinovo razmatranje evolucije tržišta od prvobitne razmjene do jedinstvene svjetske robne razmjene uvijek je, a tako i pred specifičnim pitanjem vanjskotrgovinskog impulsa, isprepleteno s objašnjenjem cjelovitog kružnog kretanja robnonovčane reprodukcije. Ono se može u kraj-

¹¹ V. I. Lenjin: *Još o pitanju teorije realizacije*, str. 179.

¹² V. I. Lenjin: *Razvitak kapitalizma u Rusiji*, str. 41.

¹³ V. I. Lenjin: *Povodom takozvanog pitanja tržišta*, Izabrana dela, Kultura, Beograd, tom I, str. 95.

¹⁴ V. I. Lenjin: *Povodom takozvanog pitanja tržišta*, str. 96.

njoj liniji uzeti i kao jedan od specifičnih Lenjinovih pristupa istraživanju te cjeline.

U samim ekonomskim radovima iz prvog desetljeća Lenjinova stvaranja očito je da je Lenjinov pristup problematici vanjske trgovine pod jakim utjecajem Marxovih rješenja. Kad je tako, dužni smo upozoriti na jedan nespo- razum koji se potkrao »ranom« Lenjinu u doba njegove borbe »pod znakom ortodoksnosti«. Lenjin se naime u toku svojih uspješnih, izrazito plodnih go- dina borbe s ruskim ekonomskim romantizmom, borbe koja je nužno imala po- lemička obilježja, upleo u jedno protuslovlje bona fide, uvjeren da brani i tumači Marxa.

Lenjin nema pravo kada kategorički odbacuje ma kakvo povezivanje pi- tanja o vanjskoj trgovini s pitanjem o realizaciji. U skladu s tim stavom što je nastao u toku polemike s romantičarima Lenjin je ukazivao na pogrešnost i potpuni promašaj svakog objašnjavanja nužnosti vanjskog tržišta za razvijenu nacionalnu privredu u vezi s nemogućnošću realizacije na ograničenom nacio- nalnom tržištu.

U ranim ekonomskim radovima Lenjin je na više mjesta deklarirao ovakvo mišljenje. U *Prilogu karakteristikci ekonomskog romantizma* Lenjin primjerice kaže: »Pitanje spoljašnjeg tržišta nema apsolutno ničeg zajedničkog s pitanjem realizacije (Lenjinov kurziv), i pokušaj da se ta dva pitanja dovedu u neraz- dvojnu vezu karakteriše samo romantičarske želje da se kapitalizam zakoči i romantičarsku nesposobnost za logično mišljenje«¹⁵. Isto nalazimo u Lenji- novu radu *Još o pitanju teorije realizacije*¹⁶, kao i na mnogim drugim mjestima.

Ovaj je nespo razum iz Lenjinovih ranih ekonomskih radova imao nesum- njivo negativan utjecaj na Lenjinov odnos prema razvitku apstraktne teorije tržišta, a posebno prema specifičnim teorijskim pitanjima međunarodne regio- nalne trgovine. Ne bismo se mogli složiti s isključivim tretiranjem pitanja vanjske trgovine kao pitanja samo »konkretnih uslova razvitka kapitalizma u ovoj ili onoj zemlji, u ovom ili onom periodu«¹⁷.

Lenjinovi rani ekonomski radovi nastali su u toku obračuna s ruskim ekonomistima »narodnjacima«, čija teorija i ideološko opredjeljenje proizlazi još iz Sismondijeve ekonomske misli s početka XIX. stoljeća. Napokon, dobar dio sadržaja tih radova ispunjen je kritikom Sismondija i ruskih romantičara, a ne mali dio Lenjinovih misli, stavova i zaključaka u prvom dobu njegova stvaralaštva nastao je, uz ortodokсни odnos prema Marxovu djelu, upravo kao neposredni izraz suprotstavljanja idejama ekonomista romantičara. Gledajući na cjelinu i bitne razloge Lenjinova suprotstavljanja ekonomskom romantizmu, iz današnje perspektive, nalazimo Lenjinovu ranom teoretskom radu puno opće- društveno historijsko opravdanje. Ne ispuštajući ni časka iz ruku djelo svog učitelja Marxa, mladi je Lenjin s uspjehom pobijao niz nazadnjačkih ideja ekonomskog romantizma. Ističemo osobito one oko općeg pogleda na razvitak kapitalizma i na ocjenu specifičnih procesa u kojima se taj razvitak povijesno iskazuje.

¹⁵ V. I. Lenjin: *Prilog karakteristikci ekonomskog romantizma*, Izabrana dela, Kul- tura, Beograd, 1960, tom III, str. 36.

¹⁶ V. I. Lenjin: *Još o pitanju teorije realizacije*, Izabrana dela, Kultura, Beograd, tom III, str. 179.

¹⁷ V. I. Lenjin, *isto*, str. 75.

Pogledajmo neke stavove romantičara kojima se gradila njihova iskrivljena slika o značenju i krajnjim društvenoekonomskim konzekvencijama onih promjena koje je sa sobom nosio razvoj kapitalizma.

U svom pogledu na sveukupni proces kapitalističke reprodukcije romantičari polaze od potrošnje. Oni nisu uspjeli krenuti dalje od Smithove dogme koja ukupnu vrijednost proizvoda svodi na novostvorenu vrijednost, ispuštajući iz vida prijenos vrijednosti konstantnog kapitala. Na osnovi takvog shvaćanja izveden je cio niz zabluda što ih romantičari dijele u području cjelokupne društvene reprodukcije kapitala, u poimanju realizacije i u svom pogledu na proces tržišta. Tako kod njih dolazi do izjednačavanja potrošnje uopće s osobnom potrošnjom, do toga da izvode pojam kupovno sposobne potrošnje društva isključivo iz dohotka. Napokon, u krug doslovnog interesa našeg istraživanja ide njihov sentimentalni romantičarski pogled na propadanje sitnih robnih proizvođača, poglavito seljaštva, na proces eksproprijacije nepregledne mase sitnih jednorodnih, arhaičkih seljačkih gazdinstava, koja nestaju u zamahu razvoja društvene podjele rada i okrupnjavanja moderne industrije. U nakani da zaustave taj proces, ruski ekonomisti »narodnjaci« tvrde da uništavanje sitne robne privrede ima za posljedicu sužavanje unutrašnjeg tržišta kapitalističkog narodnog gospodarstva. Razvijajući teoriju po kojoj je za potpunu realizaciju u kapitalističkom nacionalnom gospodarstvu nužno postojanje »trećih lica«, romantičari su apelirali za zaštitu zaostalog seoskog puka sitnih robnih proizvođača¹⁸.

Lenjin je s lakoćom pobijao zablude svojih suvremenika, ruskih ekonomista romantičara i sitnoburžoaskog ekonomskog romantizma uopće, nalazeći realne odgovore na sva izložena pitanja u Marxovu ekonomskom učenju. Skraćena radi izostavljam nizanje Marxovih stavova o tome. Spomenimo tek, radi neposrednog interesa za naše istraživanje, Marxovu nepobitnu ocjenu značenja eksproprijacije sitnih robnih proizvođača već za rani kapitalistički razvoj, iz kojega procesa objektivno slijedi proširenje kapitalističkog tržišta¹⁹.

Mada je osnovni promet Lenjinova teoretskog spora s ruskim »narodnjacima« obrana, reafirmacija, odnosno ispravno teoretsko poimanje Marxove teorije reprodukcije cjelokupnog društvenog kapitala i teorije realizacije, kao vrijedan nusprodukt nalazimo njegove misli što i danas predstavljaju dragocjenu građu kako za rekonstrukciju klasičnog marksističkog pogleda na svjetsko tržište, tako i za izgradnju jedne osuvremenjene marksističke teorije svjetskog tržišta.

Uz određenu potvrdu Lenjinovu marksističkom pobijanju romantičarskih zabluda daje stvarni tok povijesti, sve Lenjinovo suprotstavljanje romantizmu veže zajednička logička osnova — nasuprot nastojanjima »narodnjaka«, »da... dokažu besmislenost ruskog kapitalizma, koji, vele, upropašćuje narod, a ne stvara višu organizaciju proizvodnje«.²⁰ To je Lenjinova marksistička okrenutost progresu. Lenjinova negacija svake veze između pitanja realizacije i pitanja vanjskog tržišta te odbijanje objašnjenja nužnosti vanjske

¹⁸ V. I. Lenjin: *Prilog karakteristikici ekonomskog romantizma* (Sismondisti i naši domaći sismondisti), *Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1960, tom III, str. 7—132, i drugdje u Lenjinovim ranim radovima.

¹⁹ K. Marx: *Kapital*, I tom, gl. XXIV, Kultura, Zagreb, 1947, str. 633—684.

²⁰ V. I. Lenjin: *Pocodom takozvanog pitanja tržišta*, *Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1960, tom I, str. 101.

trgovine za razvijenu kapitalističku nacionalnu privredu — barem kao jednog između mogućih drugih objašnjenja — ipak nije mogla dobiti povijesnu potvrdu. To su, mada postavke nastale u toku suprotstavljanja ruskim ekonomistima romantičarima i njihovu idejnom preteći Sismondiju, ipak greške koje su se potkrale mladom Lenjinu najvjerojatnije pod utjecajem Tugan-Baranovskog i Bulgakova²¹. Te postavke mogle su proizaći iz precjenjivanja Marxove pretpostavke autarkične nacionalne privrede kao idealnog okvira za razvitak i objašnjenje apstraktne teorije reprodukcije cjelokupnog društvenog kapitala.

Pretpostavka autarkične nacionalne privrede, koju je Marx koristio pri konstruiranju svoje teorije reprodukcije, sazdana je isključivo kao teoretski dopušteno pojednostavljenje u procesu izgradnje te apstraktne, idealne sheme kretanja ukupnog društvenog kapitala. Ta pretpostavka ima smisla, ona je svrsishodna i valjana u okviru izvođenja teorije reprodukcije. Izvan okvira te teorije ona, međutim, nema nikakva značenja²².

Jedna od brojnih, ma koliko valjanih pretpostavaka teorije reprodukcije, koju i sam Lenjin ispravno koristi kad govori s gledišta teorije reprodukcije, potpuno je neupotrebljiva kako za istraživanje tržišta uopće tako i za svako znanstveno razmatranje pitanja teorije vanjske, međunarodne i svjetske trgovine. Precjenjivanje značenja pretpostavke o kojoj je riječ nema ni za Lenjina, bez obzira na njegove uspjehe u brojnim područjima društvenih nauka, pa tako i u ekonomskim, neki drukčiji smisao. On, dapače, i za Lenjinovo cjelovito objašnjenje razvoja robne razmjene od njezine pojave do svjetskog tržišta, dakle s gledišta ukupne teorije tržišta, ne predstavlja ništa drugo do smetnju u Lenjinovu radu.

Kao i Marxova apstraktna teorija vrijednosti, tako i Marxova idealna teorija reprodukcije, mada su zasnovane apstraktnoteoretski u idealno čistim uvjetima koje ekonomski teoretičar nalazi u zamišljenoj, nepostojećoj autarkičnoj nacionalnoj privredi, važe u krajnjoj liniji i na najvišoj razini apstrakcije jednako u svjetskim kao i u nacionalnim razmjerama. Što se toga tiče, potpuno marksistički postupaju upravo Sismondi kada kaže: »Da bi se ti računi točnije ispitali i pitanje uprostilo, mi smo dosada potpuno apstrahirali spoljnu trgovinu; pretpostavljali smo izolovanu naciju; samo ljudsko društvo je takva izolovana nacija, i sve što se odnosi na naciju bez spoljne trgovine odnosi se i na celokupan ljudski rod.«²³

Prikazanoj Lenjinovoj omaški mogla je doprinijeti:

1) Lenjinova koncentracija, može se reći — gotovo potpuna zaokupljenost, u toku većeg dijela njegova ranog stvaralaštva, obranom Marxove apstraktne teorije reprodukcije, s jedne strane, i njegova aktivna teoretska angažiranost u općenitom pobijanju reakcionarne ideologije ekonomskog romantizma, s druge.

2) U toku Lenjinova ranog stvaranja, pojava ekonomskih radova u kojima su Tugan-Baranovski i Bulgakov, tražeći oslonca upravo u marksizmu,

²¹ Tugan-Baranovski: *Industrijske krize u suvremenoj Engleskoj*, 1894; Bulgakov: *O tržištima pri kapitalističkoj proizvodnji*, Moskva, 1879.

²² K. Marx: *Kapital*, tom II, Kultura, Zagreb, 1947, str. 422.

²³ Sismondi: *Nouveaux Principes*, I, 115, citirano po Lenjinu, *Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1960, tom III, str. 37.

pružili koristan udio u kritici ruskog ekonomskog romantizma. Sudeći isključivo po Lenjinovim navodima, odatle se provuklo i u Lenjinove rane radove poznato podcjenjivanje pitanja o tržištu kao isključivo realnog historijskog pitanja²⁴.

3) Polemička atmosfera u kojoj je stvaran onaj dio Lenjinovih ranih ekonomskih radova što su prethodili njegovoj opsežnoj studiji razvitka kapitalizma, a unutrašnjeg tržišta posebno, u carskoj Rusiji u drugoj polovini XIX. stoljeća.

Ipak, iako se u poznatim okolnostima Lenjin deklarirao s ovdje već dovoljno komentiranim greškom, mada i u ime obrane Marxa i pod znakom dosljednosti u protivljenju nazadnjačkoj ideologiji ekonomskog romantizma, za Lenjinov genij ona je prije predstavljala formalnu nego stvarnu zapreku oblikovanja jednog marksistički cjelovitog pogleda na pitanje tržišta. Iako usmjeren na temeljito istraživanje unutrašnjeg, nacionalnog tržišta, Lenjin je i u svom prvom razdoblju stvaranja, upravo kao ortodokсни marksist, uspio dati u punom smislu riječi cjelovitu razradu marksističkog poimanja razvojnog procesa tržišta uopće. Takav doprinos mladog Lenjina treba tražiti u cjelini njegovih ekonomskih radova koje je pisao od svoje 21. do 29. godine života. Smisao tog priloga treba tražiti i između redova pisanih u bučnoj polemičkoj atmosferi. U tom smislu najveći dio grade, od interesa za naše specifično istraživanje, predstavlja Lenjinov prilog koji treba prihvatiti i slijediti, odnosno dalje razvijati.

Za razumijevanje Lenjinova ranog doprinosa teoriji tržišta uopće i svjetskog tržišta posebno, opetovano ukazujemo na to da u svakom pokušaju istraživanja tog doprinosa treba uzeti kao jedino važeći stav u nepostojanju, sa stajališta najviše razine apstrakcije, teoretske osnove za razlikovanje unutrašnje — nacionalne i vanjske — međunarodne trgovine²⁵. To je stav koji Lenjin zastupa po uzoru na Marxa²⁶ uz poticaj Bulgakova. S tim u vezi Lenjin piše: »Iz toga neposredno proizlazi samo to da se u analizi pitanja kapitalizma (ovdje dodajemo i pitanja razvoja tržišta uopće — K. Ž.) ne treba zaustaviti pred tradicionalnom podjelom tržišta na unutrašnje i spoljašnje.«²⁷

Pod točkom VIII. uvodnog teoretskog poglavlja u knjizi *Razvitak kapitalizma u Rusiji* Lenjin je ostavio potpuno zaokružen odgovor na pitanje koje nas ovdje zanima. S obzirom na već izraženo mišljenje o značenju Lenjinovih eksplicitnih napomena o tome kako se »neophodnost spoljnog tržišta za kapitalističku zemlju uopšte... ne određuje zakonima realizacije društvenog proizvoda«, ovaj prikaz ne može doslovno slijediti Lenjinov odgovor kako je izložen u tekstu koji je pred nama. Odgovor koji na naše pitanje daje ukupno Lenjinovo ekonomsko djelo u našoj se interpretaciji može, međutim, poslužiti shemom upravo iz spomenutog teksta, jer njezina kompozicija i sadržaj nad-

²⁴ V. I. Lenjin: *Primedba o pitanju teorije tržišta, Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1960, tom III, str. 154.

²⁵ V. I. Lenjin: *Još o pitanju teorije realizacije, Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1960, tom III, str. 179.

²⁶ »Što važi vanjskoj, važi i o unutrašnjoj trgovini« — K. Marx, *Kapital*, tom III, Kultura, Zagreb, 1948, str. 284.

²⁷ Isto kao u bilješci 25.

mašuje razinu »historijskog« tumačenja²⁸ nužnosti vanjskog tržišta uzrocima historijskog karaktera, po kojem se u tu svrhu trebaju uzeti u obzir »jednom rečju ... činjenice o razvitku kapitalizma ...«²⁹.

Već u svojim ranim ekonomskim radovima Lenjin bez obzira na svoje izričito omalovažavanje idealnog, apstraknoteoretskog prilaženja pitanju tržišta ne daje samo marksističko tumačenje povijesti robnog prometa, nego svojim deduktivnim tumačenjem značenja procesa robne razmjene i obrazloženjem nužnosti vanjskog tržišta ugrađuje svoj trajni prilog u osnove specifične marksističke teorije tržišta uopće.

Lenjinovo obrazloženje nužnosti vanjskog tržišta možemo izjednačiti s njegovim poimanjem nužnosti razvoja tržišta uopće, dakako i s razvojem tržišta u njegovu specifičnom međunarodnom aspektu.

U Lenjina je razvoj tržišta imanentni proces šireg procesa razvoja robno-novčane privrede.

U okviru svoje teorije imperijalizma Lenjin je odredio specifične teoretske značajke svjetskog tržišta svojeg vremena. Po njemu svjetsko tržište s kraja XIX. i s početka XX. stoljeća karakterizira ekonomska podjela svijeta između monopola kao saveza kapitalista, koji kolonijalni sistem kao razvijena teritorijalna podjela svijeta te izvoz kapitala koji je uvelike preuzeo prvenstveno značenje što ga je u ranijem konkurentskom stadiju imao izvoz robe. Izvoz kapitala, odnosno međunarodno kreditiranje siguran je način za postizanje značajnijih ustupaka od zemalja uvoznica kapitala, a u korist zemalja izvoznica kapitala. To su ustupci u trgovačkom ugovoru, koncesije za eksploataciju prirodnih resursa, preuzimanje velikih građevinskih poslova, narudžbe vojne opreme, uz što redovito ide uvjetovanje međunarodnog zajma nabavkama robe zemlje zajmodavca. U tom znaku teorije imperijalizma prihvatljiva je teza po kojoj je Lenjinova teorija svjetskog tržišta u stvari teorija svjetskog tržišta monopolističkog i financijskog kapitala³⁰.

²⁸ V. I. Lenjin: *Razvitak kapitalizma u Rusiji*, Kultura, Beograd, 1958, str. 39—41. Ovdje se misli na »historijsko tumačenje« nasuprot onom koje Lenjin naziva »apstraknoteorijskim, idealnim«. Za Lenjina je pitanje realizacije i čisto idealno, apstraknoteoretsko pitanje, s jedne strane, i konkretno realno, stvarno, historijsko pitanje, s druge strane. Pitanju vanjske trgovine i vanjskog tržišta Lenjin, međutim, pridaje izričito i isključivo značaj realnog stvarnog, historijskog pitanja, a koliko je nama poznato, on u svojim radovima nigdje izriječno ne pristupa istraživanju tržišta s idealnoteoretskog, apstraktnog gledišta. Uzevši doslovno, Lenjin zanemaruje ili zaobilazi poseban pristup istraživanja specifične teorije tržišta, i tu treba vidjeti jedan od razloga izostanka zasebne, cjelovite Lenjinove obrade teorije međunarodne, odnosno svjetske trgovine.

²⁹ V. I. Lenjin: *Razvitak kapitalizma u Rusiji*, Kultura, Beograd, 1958, str. 41.

³⁰ Dr Bogdan Čosić, u knjizi grupe autora, *Međunarodni ekonomski odnosi*, Informator, Zagreb, 1973, str. 63—70.